

КАТЕГОРІЯ ВІДНОСНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ НАПІВПРЕДИКАТИВНИМИ АД'ЕКТИВНИМИ КОМПЛЕКСАМИ

У статті охарактеризовано категорію модальності та підкатегорію відносної модальності як одну із синтаксичних категорій, яка паралельно з категоріями відносного часу та часткової персональності формує значення напівпредикативності ад'єктивних зворотів; зроблено спробу аналізу засобів вираження відносної модальності у реченнях, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними конструкціями.

Ключові слова: модальність, відносна модальність, кореляція модальних планів, напівпредикативні ад'єктивні конструкції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На різних етапах розвитку лінгвістичної думки категорійний статус модальності визначали по-різному, що зумовлює актуальність цього питання синтаксису і нині.

Фундаментальні дослідження теорії модальності відображені у працях Ш. Баллі, В. Виноградова, В. Адмоні, Г. Колшанського, О. Мельничука та ін. У сучасному синтаксисі проблему модальності вивчають І. Вихованець, В. Шинкарук, Т. Телецька, В. Чолкан, С. Шабат та ін. Предметом спостережень лінгвістів були проблеми категорії модальності, засоби її вираження, способи презентації та реалізації в мовленні. Проте не всі аспекти, пов'язані з модальністю, досліджені вичерпно.

І. Вихованець, автор статті про модальність в енциклопедії "Українська мова", тлумачить її як "функціонально-семантичну категорію, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного" [3, 367].

Як синтаксичну категорію, модальність поділяють на об'єктивну та суб'єктивну. Об'єктивна модальність поряд із категорією часу формує значення реченневотвірної категорії предикативності, виражає стосунок висловлюваного до дійсності у плані реальності/нереальності та формується на протиставленні дійсного та ірреальних способів. Суб'єктивна модальність не є обов'язковою категорією речення та встановлюється мовцем для вираження особистого ставлення до повідомлюваного. І. Вихованець з-поміж суб'єктивних значень виокремлює предикативність, настанову речення, вірогідність/невірогідність повідомлюваного, ствердження/заперечення, емоційність/нейтральність [2, 118].

Отже, модальні значення у структурі речення є як обов'язковими (об'єктивна модальність), так і факультативними (суб'єктивна модальність).

Модальність речення – ознака всього змісту висловлення, точніше кажучи, ознака семантична, а не структурна. Засоби вираження модальності належать до всіх рівнів мови – фонетичного, граматичного, лексичного, – що спричиняє основну складність у дослідженні процесу творення модальності, зокрема суб'єктивної, оскільки передбачає врахування всіх можливих елементів, які беруть участь у цьому процесі: інтонації, спеціальних синтаксичних конструкцій, вставних і вставлених одиниць, порядку слів, повторів, поєднання повнозначних слів із частками або вигуками, а також різноманітних комбінацій зазначених засобів.

У роботах Ш. Баллі, О. Бондарка, В. Виноградова, І. Вихованця, В. Шинкарука визнано, що модальні значення репрезентують не лише морфологічні засоби (форми дієслівних способів), а й синтаксичні (форми речень), лексичні, а також інтонація. За словами В. Виноградова, "якщо категорія предикативності виражає загальну співвіднесеність змісту речення з дійсністю, то відношення повідомлення, що міститься в реченні, з дійсністю є передусім модальним відношенням" [4, 80].

Синтаксичний підхід до вивчення модальності дав змогу випрацювати класифікацію модальних різновидів речення, згідно з якою відмінностям у модальній семантиці відповідають структурні моделі речення. Говорячи про модальність як про встановлюване мовцем відношення змісту висловлення (його пропозитивної основи) до дійсності, лінгвісти наголошують на тому, що відношення до дійсності є результатом уявлення про неї саме мовця. Поряд із модальними значеннями реальності/ірреальності виокремлюють такі модальні значення: необхідності, можливості, впевненості в достовірності, спонукальності, наказовості, бажальності, емоційної та якісної оцінки, ствердження, заперечення [5, 115–116].

У сфері синтаксичного потрактування модальності окреме місце посідає модусно-диктумна концепція Ш. Баллі, розвинута ним унаслідок дослідження структури речення. За концепцією мовознавця, у будь-якому висловленні можна виокремити основний зміст (диктум) і його модальну

частину (модус), яка маркує інтелектуальне, емоційне або вольове сприйняття диктуму. Системне дослідження категорій модусу та диктуму в українському мовознавстві здійснив В. Шинкарук.

Завдяки працям Ш. Баллі та В. Виноградова в лінгвістиці склалося уявлення про модальність як суб'єктивний компонент у змісті висловлення. Це відповідає також тлумаченню модальності сучасними логіко-граматистами, у працях яких розмежовано такі поняття, як пропозиція (модель ситуації, події, певного стану речей) і модальна рамка, або пропозиційне відношення: твердження, питання, прохання, наказ, припущення, обіцянка, побажання [1, 26–38].

Модальність у вузькому розумінні, яке вважаємо обґрунтованішим з огляду на можливість випрацювати порівняно чіткі критерії її функціонування, є обов'язковою ознакою кожного речення-висловлення і виражає стосунок реченнєвого змісту до дійсності з погляду реальності й ірреальності. Підкатегорія модальності охоплює три грами: граму реальності, граму потенційності та граму ірреальності.

У синтаксичних дослідженнях останніх років особливу увагу дослідників приділено проблемі синкретизму кількох змістових планів у рамках того самого висловлення та засобів їх вираження, у чому й полягає сутність асиметрії між формальною та семантичною структурою мовного знака. З огляду на це, **актуальним**, на нашу думку, є дослідження синтаксичних категорій речення, ускладненого напівпредикативними конструкціями.

Недостатність вивчення підкатегорії відносної модальності зумовила **мету** нашої статті – схарактеризувати відносну модальність напівпредикативних ад'єктивних конструкцій та визначити засоби її вираження.

Виклад основного матеріалу. Питання відносної модальності напівпредикативних (партиципних) конструкцій розглянуто в дисертаційному дослідженні О. Кульбабської. Класифікація модальних значень напівпредикативних конструкцій, за твердженням дослідниці, передбачає виокремлення інваріантного модального значення (реальність/ірреальність), що формує предикативність речення, та додаткового модального плану, що бере участь у творенні вторинної предикації [8, 50].

Ад'єктиву не притаманні морфологічні засоби, що виражали б відношення повідомлюваного до дійсності, тому модальність напівпредикативних ад'єктивних конструкцій можна визначити на ґрунті модального плану основного речення, тобто вона є відносною [8, 51].

Грама реальності вказує на об'єктивність явищ у двох часових планах – теперішньому і минулому. Значення реальності у напівпредикативних конструкціях можливе тоді, коли ад'єктив корелює з предикатом основної (базової) частини, тобто постають відношення реальність/реальність, напр.: *За ними [словами] **крилося** ще щось інше, захищене поки що в тайні* (7, т. 1, 276); *Не стільки переляканий тим, що з ним відбувається, скільки здивований, Єпіфаній обережно **розглядав** сторожку* (6, 294).

Найчастіше такі відношення доповнюються семантикою одночасності подій (у минулому чи теперішньому часі), значенням зумовленості, напр.: *Єпіфаній **узяв** костур і **вдруге рушив** у світ, спонукуваний тепер наказом білої душі своєї* (6, 271); *В ній [кімнаті] **стояло** вузьке залізне ліжко, накрите, замість ковдри, вигорілою австрійською шинелиною* (10, т. 2, 98); різночасності перебігу подій, напр.: *В останніх променях вечірнього сонця, мов бабуся, **дрімає** стара-престара хата, хтозна-коли збудована* (10, т. 2, 439); причинно-наслідковим значенням, як-от: *Зелектризовані, майже перелякані в хвилинній стрічі, **відчуваємо** майже в тім самім менті потребу завдати одно другому біль* (7, т. 1, 311); *Роман, вражений відвертістю парубка, **не знає**, чи вірити йому, чи ні* (10, т. 1, 84).

Грама потенційності поєднує семи гаданої з погляду мовця майбутньої реальності явища, але фактично його ірреальності і передавана формами майбутнього часу, напр.: *В панянок, розбещених сучасними романами і розкішшю батьків, це навіть оплески **викличе*** (10, т. 1, 57).

У реченнях, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними комплексами, можливе співвідношення модального плану потенційності/ потенційність, наприклад: *Колись нові покоління, щасливі з коліски й до домовини, з подивом і повагою **згадують** просту колгоспницю* (10, т. 3, 561); *Тільки такі, рівні силою і завзяттям, **можуть бути** справжніми супротивниками своїх хоробрих співвітчизників* (6, 48); *Лиш такі здогади **могли змінити** настрої його [лікаря] душі, мені ще донедавна так прихильної* (7, т. 1, 283).

Можливі розбіжності модальних планів базового елементарного простого речення та згорнутого в напівпредикативну конструкцію іншого елементарного простого речення потенційність/реальність за наявності часових комплікаторів типу *зараз, вчора, давно* в ад'єктивному комплексі, напр.: *Ця зброя, викувана **споконовіків** у надрах нашого народу, а нині втілена в Закон, **діятиме** пізніше* (6, 278); *Оцей зарослий ліщиною яр, присипаний **тепер** чистим сніжком, **підійме** своє дно врівень з окрайцями* (10, т. 3, 464).

Грама ірреальності вказує на об'єктивно-модальне значення нереальності, стосується явищ, які не відбулися, не відбуваються, проте бажані, потрібні, необхідні тощо, і ґрунтується передусім на морфологічних категоріях наказового й умовного способу дієслова. У реченнях із

напівпредикативними ад'єктивними конструкціями ми спостерігаємо кореляцію ірреальності/реальності, напр.: *Вона [земля] б почала жадібно вибирати з тіла всю вагу, зібрану за трудний тиждень жив* (10, т. 2, 403).

За справедливим твердженням О. Мельничука, модальне значення риторичних питань – відношення змісту речення до дійсності, за якого очікувана відповідь уже не становить нової інформації для мовця [11, 133]. Стверджувальні риторичні питання передбачають заперечну відповідь, тому ми спостерігаємо співвідношення ірреальність/реальність, напр.: *Хіба йому, такому перемерзлому, такому перетрудженому на своєму віку, зігрітися лише травною чи землею* (9, 30).

Повнозначні члени речення, вставні слова і модальні частки, які виражають ставлення мовця до повідомлюваного, формують у реченні значення потенційної модальності. У реченнях із напівпредикативними ад'єктивними конструкціями можна виокремити випадки збігу модального плану фінітної та ад'єктивної частин, наприклад: *Певне, хан молиться або складає вірші про солов'я, закоханого у троянду* (6, 34); та речення, у яких дієслово виражає значення реальної модальності, а напівпредикативна конструкція – припущення, напр.: *З уст спливали слова вірша, мабуть, свого, власного, народженого захопленням красою світу* (6, 81); *На літніх жінках красувалося старовинне, пропахле роками і скринєю, ще, може, дівоче, вбрання* (10, т. 3, 587).

Висновки. Отже, аналізуючи речення, ускладнені напівпредикативним ад'єктивними комплексами, ми зафіксували наступні модальні співвідношення між фінітною та ад'єктивною частинами простого речення: реальність/ реальність, ірреальність/ірреальність, потенційність/ потенційність, проте можливі і розходження на зразок потенційність/реальність, ірреальність/ реальність.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Предложение и его смысл / Н. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Модальність / І. Вихованець // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова) та ін.]. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 367–368.
4. Грамматика русского языка. Синтаксис / под ред. В. Виноградова, Е. Истриной. – М. : Изд-во АН СССР, 1966. – Т. II. – 440 с.
5. Загнітко А. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Іваничук Р. Мальви (Яничари). Орда : Романи [текст]. / Р. Іваничук. – Х. : Євроекспрес, 2000. – 416 с.
7. Кобилянська О. Твори : в п'яти томах / О. Кобилянська. – К. : Держлітвидав, 1962. – Т. 1. – 490 с.; Т. 2. – 480 с.
8. Кульбабська О. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Валентинівна Кульбабська. – Івано-Франківськ, 1998. – 192 с.
9. Матіос М. Солодка Даруся: Драма на три життя [Текст] / М. Матіос. – Вид. 4-е. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 188 с.
10. Стельмах М. Твори: в шести томах / М. Стельмах. – К. : Дніпро, 1972. – Т. 1. – 663 с.; Т. 2. – 594 с.; Т. 3. – 662 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. акад. І. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

Summary. The article attempts to analyze the relative expression of modality in sentences, complicated semi-predicative adjectival turnovers; characterized category and subcategory of relative modalities modality as one of the syntactic categories that parallel to the categories of relative time and part-personalnosti creates value semi-predicative adjectival phrases.

Key words: modality, relative modality, the ratio of modal plans.